

The Greek Review of Social Research

Vol 69 (1988)

69

Η γονιμότητα ως καταναλωτικό αγαθό: μια μικροοικονομική προσέγγιση για την Ελλάδα (1960-1983)

Διονύσης Μπαλούρδος

doi: [10.12681/grsr.869](https://doi.org/10.12681/grsr.869)

Copyright © 1988, Διονύσης Μπαλούρδος

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Μπαλούρδος Δ. (1988). Η γονιμότητα ως καταναλωτικό αγαθό: μια μικροοικονομική προσέγγιση για την Ελλάδα (1960-1983). *The Greek Review of Social Research*, 69, 112–133. <https://doi.org/10.12681/grsr.869>

Διονύσης Μπαλούρδος*

**Η ΓΟΝΙΜΟΤΗΤΑ ΩΣ ΚΑΤΑΝΑΛΩΤΙΚΟ ΑΓΑΘΟ:
Μια μικροοικονομική προσέγγιση για την Ελλάδα
(1960-1983)****

Σε όλες σχεδόν τις βιομηχανικές χώρες η γονιμότητα, σε συνδυασμό με τη βαθμιαία μείωση της θνησιμότητας, ακολουθεί ομοιόμορφη πορεία. Η μακροχρόνια πτωτική τάση που συνήθως εμφανίζει, αποδίδεται κυρίως στους μεγάλους ρυθμούς της οικονομικής ανάπτυξης και της εκβιομηχάνισης μιας κοινωνίας (Notestein, 1953). Σύμφωνα με τη θεωρία της «δημογραφικής μετάβασης», η μείωση των γεννήσεων σταθεροποιείται στο επίπεδο ανανέωσης των γενεών (2,1 παιδιά κατά γυναίκα). Ωστόσο για τις χώρες που έχουν διανύσει τα διαδοχικά στάδια της δημογραφικής μετάβασης και έχουν «ωριμάσει» δημογραφικά, η πτωτική πορεία της γονιμότητας ξεπερνά το όριο των 2,1 παιδιών κατά γυναίκα.

Οι παράγοντες που συνήθως αιτιολογούν την πτωτική τάση της γονιμότητας προς το επίπεδο ανανέωσης των γενεών ή ακόμα χαμηλότερα, είναι:

- αύξηση του βιοτικού επιπέδου του πληθυσμού
- αύξηση της ζήτησης στα μέσα αντισύλληψης και αποτελεσματική χρήση αυτών
- αλλαγή της αντίληψης των γυναικών για τη συμμετοχή τους ή όχι στο εργατικό δυναμικό, καθώς και αλλαγή στην αντίληψη για το ρόλο που έχει το κάθε μέλος μέσα στην οικογένεια
- μείωση της παιδικής θνησιμότητας
- οικονομική αβεβαιότητα και φόβος για διαρθρωτική ανεργία
- ανησυχία για ατμοσφαιρικούς παράγοντες, καθώς και φόβος για μια κατά-

---

* Ερευνητής στο ΕΚΚΕ.

** Το άρθρο αυτό ολοκληρώθηκε με τις πολύτιμες συμβουλές του Π. Καραδελόγου, επισημονικού συνεργάτη του ΚΕΠΕ και του Β. Κοτζαμάνη, ερευνητή στο ΕΚΚΕ, τους οποίους ευχαριστώ θερμά.

σταση υπερπληθυσμού στον πλανήτη μας (Coale, 1965, Sauvy, 1972, Leibenstein, 1974).

Οι παράγοντες αυτοί δεν συγκεκριμενοποιούνται αλλά δίνουν την εικόνα μιας ιστορικής γενικεύσης, επειδή υποστηρίζονται, *ad hoc*, από καταστάσεις που έχουν ήδη επιβεβαιωθεί (Leibenstein, 1974).

Τα δημογραφικά φαινόμενα, όπως είναι γνωστό, ακολουθούν από τη φύση τους εξελικτικές διαδικασίες που συνήθως προσεγγίζονται μέσα σε μεγάλα χρονικά διαστήματα. Μια βραχυχρόνια, στατική ή λιγόχρονη θεώρηση της γονιμότητας αποτελεί για τη δημογραφία απλώς μια μεμονωμένη τομή της ιστορικής της πορείας, διότι δεν καλύπτει τον χρονικό ορίζοντα που απαιτείται για την ολοκλήρωση μιας κάποιας τάσης. Οι δυνάμεις όμως που μακροχρόνια ενεργοποιούν και σχηματοποιούν την καμπύλη της γονιμότητας περιέχονται σταδιακά σε ένα επίπεδο αυξανόμενης αδράνειας. Είναι πολύ πιθανό οι χαμηλοί δείκτες της γονιμότητας που εμφανίζονται σε πολλές χώρες¹ να στηρίζονται στην αυξημένη επίδραση ορισμένων από τους παράγοντες που ήδη αναφέρθηκαν, έναντι της ελάττωσης άλλων, έτσι ώστε η γονιμότητα να παρουσιάζει κάποια διακύμανση στα χαμηλά επίπεδα που βρίσκεται (Easterlin, 1978).

Το φαινόμενο αυτό δεν αποτελεί παράγοντα έρευνας για τη δημογραφία που δίνει έμφαση στις μακροχρόνιες πληθυσμιακές μεταβολές. Απαιτείται καινούριο τρόπο ανάλυσης και πρόβλεψης. Η γνωστή μεθοδολογία, προβολή της τάσης που επικρατεί, αδυνατεί ουσιαστικά να ακολουθήσει την πορεία της γονιμότητας σε μη γραμμικά πεδία. Είναι πολύ εύκολο να οδηγηθούμε σε γήρανση και οριστική εξαφάνιση του ανθρώπινου γένους κάτω από τη διατύπωση απαισιόδοξων σεναρίων μελλοντολογίας (Pichat, 1987).

Μια πιθανή προσέγγιση, συμπληρωματική της «δημογραφικής μετάβασης», στηρίζεται στην άποψη ότι μελλοντικά στις δημογραφικά ανεπτυγμένες χώρες οι βραχυχρόνιες διακυμάνσεις της γονιμότητας θα έχουν πιο ουσιαστική βαρύτητα από τις μακροχρόνιες τάσεις. Με άλλα λόγια αναμένεται ότι η καμπύλη της γονιμότητας θα εμφανίζει μια σειρά από άπειρες διακυμάνσεις γύρω από το επίπεδο ανανέωσης των γενεών.

Γεννιέται όμως το ερώτημα: Πώς μπορούμε να έχουμε μια εικόνα για τα αίτια που προκαλούν τις διακυμάνσεις αυτές και πώς είναι δυνατόν να τις επηρεάσουμε;

Μια απάντηση για το ερώτημα αυτό μπορούμε να αντλήσουμε από τη μικροοικονομική θεωρία της γονιμότητας,² που υποστηρίζει ότι οι διακυμάν-

1. Η Δυτική Γερμανία έχει τον χαμηλότερο δείκτη γονιμότητας στον κόσμο, 1,27 παιδιά κατά γυναίκα. Η Ελλάδα το 1986 έφτασε στα 1,67 παιδιά κατά γυναίκα.

2. Παρουσιάζεται στο επόμενο τμήμα.

σεις αναπαράγονται κάτω από την επίδραση ενός πολύπλοκου μηχανισμού που περιέχει οικονομικούς, κοινωνικούς και ψυχολογικούς παράγοντες.

Οι πρώτες απόψεις για τη δημιουργία της μικροοικονομικής θεωρίας της γονιμότητας αναπτύχθηκαν από τον Becker (1960, 1965, 1973, 1976), που διατύπωσε την άποψη ότι η οικονομική θεωρία μπορεί ουσιαστικά να χρησιμοποιηθεί στην επεξήγηση κάθε είδους ανθρώπινης συμπεριφοράς και δραστηριότητας. Κάτω από την προϋπόθεση ότι το ζευγάρι μπορεί να «ελέγξει» τον αριθμό των παιδιών που θέλει και επιθυμεί να αποκτήσει, η πρόσθεση ενός παιδιού στην οικογένεια αποτελεί παράγοντα επιλογής με κριτήρια κόστους-οφέλους.

Έχουν κάποια αξία οι θεωρίες αυτές; Πρέπει οι παράγοντες που ασκούν δημογραφική πολιτική να γνωρίζουν τις θεωρίες αυτές, τις υποσχέσεις τους και τα συμπεράσματά τους;

Δεν έχουν γίνει μέχρι τώρα κάποιες εκτιμήσεις για να δοθεί απάντηση στα ερωτήματα που τέθηκαν. Ούτε έχουμε κάποια προσέγγιση της πραγματικότητας σε ικανοποιητικό βαθμό, ώστε να αποδεχτούμε τη χρησιμότητα της θεωρίας. Ωστόσο μια και υπάρχουν, και σε κάποιο βαθμό είναι αποδεκτές, δεν αμφισβητείται κάποια ωφέλεια που θα μπορεί να αποσπαστεί και να οδηγήσει σε αξιόλογη πρόγνωση της γονιμότητας και ουσιαστική δημογραφική πολιτική.

Από την παρουσίαση θα προκύψει ότι η γονιμότητα επηρεάζεται από τον τρόπο που το ζευγάρι κατανέμει το χρόνο του σε διάφορες δραστηριότητες, το οικογενειακό εισόδημα και τους κοινωνικούς κανόνες, έτσι ώστε να γίνεται ξεκάθαρο ότι το μέγεθος της οικογένειας αποτελεί μέρος από έναν πολύπλοκο μηχανισμό που έχει την αφετηρία του στα διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της κοινωνίας.

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Η μικροοικονομική προσέγγιση

Ο Becker (1960, 1965) στηρίχτηκε στην υπόθεση ότι οι γονείς αποφασίζουν να κάνουν ένα ή περισσότερα παιδιά ζυγίζοντας τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα σε σχέση με άλλες δραστηριότητες που θα μπορούσαν να επιδοθούν και πιθανώς εμποδίζονται από την ύπαρξη των παιδιών, μια και είναι φανερό ότι η ελάττωση των γεννήσεων περιορίζει σημαντικά το χρόνο που το ζευγάρι αφιερώνει για τη φροντίδα τους. Με άλλα λόγια, κάθε οικογένεια

συγκρίνει την ικανοποίηση από ένα (ή ένα πρόσθετο) παιδί, με άλλες μορφές ικανοποίησης που μπορούν να θεωρηθούν ανταγωνιστικές, όπως π.χ. αυξημένα έξοδα και φροντίδες για ένα μόνο παιδί αντί δύο ή περισσότερα, περισσότερο ελεύθερο χρόνο κ.λπ.

Η υπόθεση αυτή αποτελεί και τον συνδυαστικό κρίκο μεταξύ της νεοκλασικής θεωρίας της καταναλωτικής συμπεριφοράς του νοικοκυριού και της οικονομικής θεωρίας της γονιμότητας.

Η οικογένεια ως καταναλωτική μονάδα, έχει στη διάθεσή της ένα περιορισμένο (όχι άπειρο) χρηματικό εισόδημα, που μακροχρόνια δεν μεταβάλλεται, με βασική επιδίωξη να ικανοποιήσει όσο το δυνατόν πληρέστερα τις ανάγκες της (επιλογή και κατανάλωση αγαθών, αποταμίευση). Ο καταναλωτής έχει ορθολογιστική συμπεριφορά, με την έννοια ότι προσπαθεί να καταναείμει το περιορισμένο χρηματικό του εισόδημα μεταξύ των διαθέσιμων αγαθών και υπηρεσιών, έτσι ώστε να επιτύχει τη μεγιστοποίηση της ικανοποίησης του από μια δραστηριότητα.

Αν τα παιδιά θεωρηθούν ότι έχουν ιδιότητες παρόμοιες με αυτές που χαρακτηρίζουν τα διαρκή αγαθά, δηλαδή έχουν τη δυνατότητα να προσφέρουν ευχαρίστηση στους γονείς, ενώ μελλοντικά θα επιφέρουν κέρδη «ψυχικά» ή και χρηματικά, τότε η γονιμότητα αναλύεται με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που αναλύεται η ζήτηση ενός αγαθού. Με βάση την υπόθεση αυτή, η «ζήτηση»³ των παιδιών (Γ) δίνεται από τη σχέση:

$$(1) \Gamma = f(\pi, Y)$$

όπου π = «τιμή», Y = εισόδημα (οικογενειακό)

Όπως είναι γνωστό από την οικονομική θεωρία, μια αύξηση του εισοδήματος επιφέρει θετική επίδραση στη ζήτηση, ενώ η τιμή επιδρά αρνητικά.

Η θεωρία προϋποθέτει ένα σχετικά ανεβασμένο επίπεδο ομοιογένειας του πληθυσμού σε παράγοντες που έχουν σχέση με τη γονιμότητα. Η μη ευρεία διάδοση και αποτελεσματική χρήση των μέσων αντισύλληψης μπορεί να σταθεί εμπόδιο της θετικής συσχέτισης του εισοδήματος και της γονιμότητας. Οι έντονες φιλοδοξίες που μπορεί να έχουν οι γονείς για παιδιά «ποιότητας»⁴ μπορεί επίσης να λειτουργήσουν σε βάρος ενός μεγαλύτερου αριθμού παιδιών.

Πρέπει να τονιστεί ότι ο Becker δίνει μεγάλη έμφαση στην ωφελιμότητα που αντλείται από τα χαρακτηριστικά (ιδιότητες) του αγαθού, που απορρέουν φυσικά από το συγκεκριμένο αγαθό (απόθεμα).

3. Ο όρος ζήτηση ή κατανάλωση χρησιμοποιείται μεταφορικά για να διευκολυνθεί η ανάλυση κόστους-οφέλους.

4. Ο όρος «ποιότητα» εκφράζεται από τον Becker με καθαρά οικονομικούς όρους και εξαρτάται από το μέγεθος των δαπανών για ρουχισμό, φαγητό, εκπαίδευση, περιθαλψη κ.ά.

Με βάση τη θεωρία του Becker αναπτύχθηκε η «νέα οικονομική θεωρία του νοικοκυριού» (Willis, 1973, de Tray, 1973, Mickael, 1973), που δίνει μεγάλη έμφαση στη διπλή υπόσταση της γυναίκας ως νοικοκυράς και ως εργαζομένης. Πιο συγκεκριμένα διατυπώνεται ο ορθολογισμός ότι η μητέρα μπορεί να επιλέξει μεταξύ απόκτησης και φροντίδας ενός (πρόσθετου) παιδιού ή της συμμετοχής της στο εργατικό δυναμικό, επειδή ο χρόνος της μπορεί να χρησιμοποιηθεί αποτελεσματικά και στις δυο περιπτώσεις. Ως εκ τούτου η γονιμότητα και η προσφορά εργασίας της γυναίκας εξετάζονται ταυτόχρονα. Σε μαθηματική μορφή ισχύει:

$$(2) \Gamma = f(P_{\pi}, P_{\alpha}, Y, N, C)$$

$$(3) E_{\gamma} = g(P_{\sigma}, W_{\gamma}, N, C)$$

όπου Γ = γονιμότητα

E_{γ} = προσφορά εργασίας της γυναίκας

P_{π} = «τιμή» παιδιών

P_{α} = τιμή άλλων αγαθών

N = κοινωνικοί κανόνες και αξίες (≈σταθεροί)

P_{σ} = αξία του χρόνου που δαπανά η γυναίκα στο σπίτι

C = δημογραφικές μεταβλητές ελέγχου (π.χ. ηλικία μητέρας)

W_{γ} = αμοιβή γυναίκας, από εξωοικιακή εργασία

Y = οικογενειακό εισόδημα

Η εξίσωση της γονιμότητας είναι μια απλή εφαρμογή της νεοκλασικής θεωρίας της ζήτησης. Η προσθήκη των κοινωνικών κανόνων έγινε με σκοπό να τονιστεί η επίδραση που δέχεται η γονιμότητα από παράγοντες όπως η θρησκεία, οι νόμοι, η εθιμοτυπία κ.ά. Όταν μεταβάλλονται οι κοινωνικοί κανόνες μετατοπίζεται η καμπύλη ζήτησης των παιδιών.⁵

Οι δημογραφικές μεταβλητές ελέγχου έχουν έναν καθαρά τεχνικό σκοπό⁶ και θεωρούνται αναγκαίες στην ανάλυση τόσο της γονιμότητας όσο και της προσφοράς εργασίας.

Η επίδραση του εισοδήματος στη γονιμότητα αναμένεται να είναι αμυδρή και θετική επειδή υπάρχει η δυνατότητα να αντικατασταθεί η ποσότητα παιδιών με «ποιότητα». Η επίδραση της P_{π} θα είναι αρνητική, ενώ η P_{α} δείχνει την επίδραση άλλων αγαθών που μπορεί να θεωρηθούν συμπληρωματικά ή υποκατάστατα των παιδιών.

Επειδή ο χρόνος της μητέρας μπορεί να χρησιμοποιηθεί στις φροντίδες

5. Η ελεύθερη επιλογή του μεγέθους της οικογένειας αφορά περιπτώσεις που αναφέρονται σε μέγεθος διαφορετικό (μεγαλύτερο) από αυτό που «επιβάλλουν» οι κοινωνικοί κανόνες.

6. Δεν πρέπει π.χ. να μεταβάλλεται η ηλικία της μητέρας. Γι' αυτό εμπειρικά γίνονται αναλύσεις κατά διαφορετικές ομάδες ηλικιών.

των παιδιών και του σπιτιού (Pσ)⁷ ή εναλλακτικά σε εξωοικιακή αμειβόμενη (Wγ) εργασία (Eγ), ένας μεγάλος αριθμός παιδιών εμποδίζει την γυναίκα να (ξανά)εργαστεί. Έτσι δημιουργείται ένα ευκαιριακό κόστος⁸ που επιδρά αρνητικά στο εισόδημα κύκλου ζωής της γυναίκας και της οικογένειας⁹ (Gregory Cambell και Cheng, 1972, Willis, 1973). Μπορούμε να πούμε ότι η συνάρτηση της προσφοράς εργασίας στηρίζεται στον εξής κανόνα: Μια γυναίκα θα συμμετάσχει στο εργατικό δυναμικό όταν ο μισθός που θα λάβει υπερβαίνει το ευκαιριακό κόστος του χρόνου που αφιερώνει στο σπίτι, δηλαδή όταν $Wγ > Pσ$. Οι παράγοντες που αυξάνουν την αξία της μεταβλητής Pσ τείνουν να μειώσουν την προσφορά εργασίας της γυναίκας. Αντίθετα παράγοντες που επιδρούν θετικά στη μεταβλητή Wγ την αυξάνουν (π.χ. θετική στάση της κοινωνίας ως προς την εργασία της γυναίκας).

Οι εξισώσεις της γονιμότητας και της προσφοράς εργασίας αλληλοεπηρεάζονται καθώς ο αριθμός των γεννήσεων δέχεται επίδραση από τις μεταβλητές Pσ και Wγ. Ένας μεγάλος αριθμός παιδιών στην οικογένεια αυξάνει την αξία του χρόνου της μητέρας στο σπίτι, ενώ οι δυνατότητες που έχει για να εργαστεί ή να επιστρέψει στην εργασία της, περιορίζονται, μειώνοντας ταυτόχρονα και τη μεταβλητή Wγ, διότι χάνεται χρόνος εμπειρίας ή προϋπηρεσίας πολλές φορές (Cain και Dooley, 1972, de Tray, 1973, Gregory και Cambell, 1976).

Σε εμπειρικές εξειδικεύσεις η προσφορά εργασίας της γυναίκας επιδρά στον αριθμό των γεννήσεων σαν μια προσέγγιση για τους κοινωνικούς κανόνες ή τη μεταβλητή Pπ. Δηλαδή:

$$(4) \Gamma = (P_{\pi} (E_{\gamma}), P_{\alpha}, N (E_{\gamma}), C, Y)$$

$$(5) E_{\gamma} = (P_{\sigma} (\Gamma), W_{\gamma} (\Gamma), N, C)$$

H υπόθεση που βασικά ισχύει είναι ότι καθώς μια κοινωνία εξελίσσεται και οι κοινωνικοί κανόνες μεταβάλλονται, οι οικογένειες είναι πρόθυμες να καταναλώσουν περισσότερη «ποιότητα» και λιγότερη «ποσότητα» παιδιών. Παράλληλα δημιουργούνται φιλοδοξίες για καλύτερη επαγγελματική σταδιοδρομία και αυξημένες απαιτήσεις για προσωπική καλλιέργεια του άνδρα και της γυναίκας και αυτό φυσικά επιδρά τόσο στη γονιμότητα όσο και στην προσφορά εργασίας της γυναίκας (Cain και Dooley, 1976, Gregory, Cambell και Cheng, 1972).

7. Πολλές έρευνες τονίζουν και τη σημασία του χρόνου που αφιερώνει ο σύζυγος στο σπίτι (Mickael, 1973, De Tray, 1973).

8. Δηλαδή το εισόδημα που χάνεται όταν η μητέρα δεν εργάζεται και φροντίζει τα παιδιά.

9. Εκτός από το ευκαιριακό κόστος υπάρχει και το κόστος φροντίδας και ανατροφής του παιδιού που αναμένεται να έχει ανοδική πορεία παράλληλη με του εισοδήματος. Συνήθως η μεταβλητή αυτή παραλείπεται από έλλειψη στατιστικών δεδομένων.

Κοινωνικοοικονομική προσέγγιση

Η μικροοικονομική θεωρία της γονιμότητας μπορεί να εμπλουτιστεί από κοινωνιολογικούς (και ψυχολογικούς) παράγοντες. Ο Easterlin (1969, 1973, 1976) διατύπωσε την υπόθεση ότι η γονιμότητα έμμεσα δέχεται επίδραση από παράγοντες που έχουν διαμορφώσει στο παρελθόν¹⁰ διάφορες προτιμήσεις στους γονείς, που αφορούν όχι μόνο το μέγεθός της αλλά και διάφορες φιλοδοξίες που έχουν σχέση με την απόκτηση status αγαθών,¹¹ ή επιδίωξη για κοινωνική και οικονομική αναρρίχηση.

Η υπόθεση αυτή είναι θεμελιακή για την κοινωνικοοικονομική προσέγγιση της γονιμότητας. Ξεχωρίζει από τη βασική υπόθεση του Becker που τονίζει την «ποιότητα» των παιδιών, επειδή δίνεται πρωταρχική έμφαση στην ποιότητα ζωής των γονιών. Με τον τρόπο αυτό η επιμέρους και η συνολική κατανάλωση, το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο και οι μεταβολές που επέρχονται στους κοινωνικούς κανόνες συσχετίζονται με τη γονιμότητα.

Μεγέθυνση της οικογένειας προϋποθέτει και γενική αύξηση των αναγκών της και αντικατάσταση ορισμένων δαπανών από άλλες. Αυτό δυσκολεύει στόχους για αποταμίευση ή κατανάλωση διαρκών αγαθών και συχνά η οικογένεια επιλέγει να μειώσει το μέγεθός της ή να καθυστερήσει το διάστημα έναρξης της τεκνοποιίας με όφελος την απόκτηση status αγαθών. Η «ανάγκη» αυτή γίνεται ιδιαίτερα αισθητή όταν άλλα ζευγάρια, που ανήκαν στο ίδιο κοινωνικοοικονομικό επίπεδο έχουν ήδη αποκτήσει τέτοιου είδους αγαθά.

Επίσης ο Easterlin διατύπωσε την άποψη ότι η εργασιακή κατάσταση της γυναίκας δεν επιφέρει κάποια ουσιαστική επίδραση στη γονιμότητα. Εναλλακτικές λύσεις για τη φροντίδα των παιδιών, όπως οι παιδικοί σταθμοί, η ύπαρξη άλλων συγγενών στην οικογένεια, μειώνουν τη σημασία της προσφοράς εργασίας της γυναίκας, ενώ ο μισθός που κερδίζει δεν επιδρά ισχυρά στη γονιμότητα επειδή περικλείει μια θετική και μια αρνητική επίδραση.¹² Αυτό που έχει σημασία, είναι το δυνητικό ή αναμενόμενο εισόδημα της οικογένειας που συσχετίζεται τόσο με τη γονιμότητα όσο και με την κατανάλωση αγαθών. Μεγάλη σημασία μπορεί επίσης να έχει το ευκαιριακό κόστος των συγγενών ή και άλλων ατόμων που ασχολούνται ή φροντίζουν τα παιδιά.

Ο Easterlin έδωσε επίσης μεγάλη σημασία στις μεθόδους αντισύλληψης.

10. Θρησκεία, τόπος προέλευσης κ.ά. Συνήθως ονομάζονται μεταβλητές κοινωνικοοικονομικής υποδομής.

11. Δηλαδή αγαθά πολυτελείας, όπως το αυτοκίνητο, το βίντεο κ.ά.

12. Θετική επίδραση επέρχεται με την πρόσθεση της γυναικείας αμοιβής στο οικογενειακό εισόδημα. Η αρνητική επίδραση επέρχεται έμμεσα από τη συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό.

Υποστηρίζει ότι ουσιαστικά η αντισύλληψη αποτελεί έναν παράγοντα επιλογής που είναι ανάλογος του εκάστοτε κόστους και του κοινωνικοοικονομικού επιπέδου.

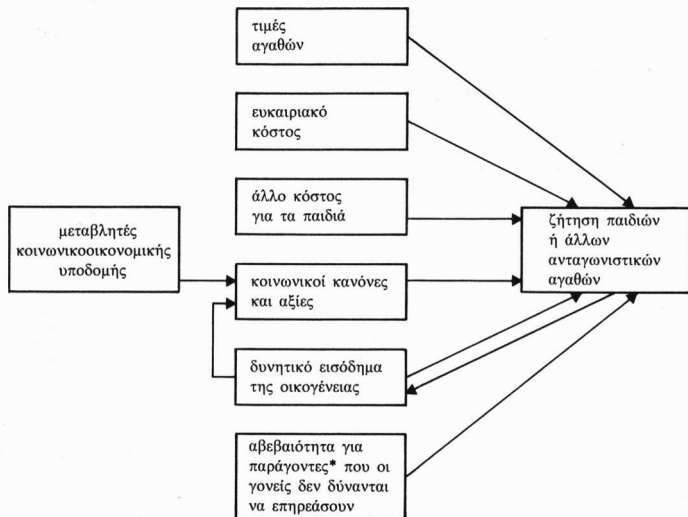
Επίσης τόνισε ότι η «ποιότητα» των παιδιών δεν επηρεάζεται αποκλειστικά από την οικονομική δυνατότητα και διάθεση που έχουν οι γονείς. Υπάρχουν χαρακτηριστικά των παιδιών που σε καμία περίπτωση δεν εξαρτώνται από την οικονομική άνεση της οικογένειας όπως π.χ. το φύλο, το ύψος κ.ά.

Η θεωρία του Easterlin δεν έχει διατυπωθεί σε μαθηματική μορφή ούτε έχει διερευνηθεί εκτενέστερα.

Αν προσαρτηθούν οι νέες υποθέσεις στο θεωρητικό μοντέλο του Becker η γονιμότητα επιδράται από τους παράγοντες που αναγράφονται στο Σχήμα 1.

ΣΧΗΜΑ 1

Το θεωρητικό μοντέλο του Easterlin

* Εννοείται ότι η αβεβαιότητα αφορά παράγοντες γενετικούς, όπως π.χ. ύψος, βάρος, χρώμα ματιών κ.ά.

Ο Turchi (1975) και ο Sandensson (1976) διατύπωσαν την άποψη ότι οι θεωρητικές προσεγγίσεις των Becker και Easterlin δεν είναι ανταγωνιστικές αλλά συμπληρωματικές. Μια εμπεριστατωμένη ανάλυση της γονιμότητας θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει κοινωνικούς και οικονομικούς παράγοντες.

Πιο πρόσφατες θεωρίες τονίζουν ότι η γονιμότητα και η προσφορά εργασίας επηρεάζονται από τις στάσεις των γυναικών ως προς την κατανομή των ρόλων στην οικογένεια (Scanzoni, 1975, 1979, Smith-Lovin και Tickamyer, 1978), καθώς επίσης και από τον τρόπο που παίρνονται οι αποφάσεις για την απόκτηση ενός παιδιού, ή τον τρόπο ανατροφής του, δηλαδή τον τρόπο που επηρεάζει ο σύζυγος τη σύζυγο και αντίστροφα (Scanzoni, 1979).

Η μέτρηση των στάσεων απαιτεί την κατασκευή «κλίμακας». Επειδή όμως μεταβάλλονται οι στάσεις σε σχετικά μεγάλα διαστήματα, πολλές εμπειρικές μελέτες δέχονται την υπόθεση ότι για ένα συγκεκριμένο διάστημα είναι σταθερές (Cramer, 1980).¹³

Σε εμπειρικές εξειδικεύσεις που έχουν γίνει με συστήματα αλληλεξαρτημένων στοχαστικών εξισώσεων δεν εντοπίζεται η σχέση της αλληλεπίδρασης μεταξύ της γονιμότητας και της προσφοράς εργασίας. Αυτό αποδίδεται κυρίως σε καθαρή έλλειψη στατιστικών στοιχείων, θεωρητικής ασάφειας ή λανθάνουσας εξειδίκευσης που οδηγεί σε στατιστικά λάθη πολυσυγγραμμικότητας (Cramer 1980).

Οι Smith-Lovin και Tickamyer (1978) εντοπίζουν μια ισχυρή επίδραση της γονιμότητας στην προσφορά εργασίας της μητέρας και μια αμυδρή επίδραση προς την αντίθετη κατεύθυνση.

Ο Cramer (1980) βρίσκει ότι η γονιμότητα επηρεάζεται μόνο βραχυχρόνια από την εργασία, ενώ αντιθέτως επιδρά στην εργασία μακροχρόνια.

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΘΕΩΡΙΑΣ

Η θεωρία βρίσκεται σε ένα στάδιο ανάπτυξης και ολοκλήρωσης. Οι βασικές υποθέσεις που την στηρίζουν δεν έχουν γίνει αποδεκτές, ενώ οι εμπειρικές εφαρμογές δεν υποστηρίζουν συνήθως τη σχέση αλληλεπίδρασης γονιμότητας και προσφοράς εργασίας.¹⁴

13. Η υπόθεση αυτή ισχύει και για τη δυναμική εξειδίκευση που θα ακολουθήσει.

14. Στην εργασία αυτή η ενδογένεια της προσφοράς εργασίας δεν εξετάζεται.

Το σημείο που έχει δεχτεί την περισσότερη κριτική είναι η θεμελιακή υπόθεση του Becker ότι τα παιδιά μπορούν να θεωρηθούν ως διαρκή αγαθά. Τα πιο κύρια σημεία της κριτικής που ασκήθηκε πρωταρχικά από την I. Blake (1968) είναι:

- Η κοινωνία αναγκάζει τους γονείς να φροντίζουν τα παιδιά. Η κοινή γνώμη καταδικάζει γονείς που τα παραμελούν και δεν φροντίζουν επαρκώς π.χ. για την εκπαίδευσή τους ή τη διατροφή τους. Δεν συμβαίνει φυσικά το ίδιο όταν δεν φροντίζονται επαρκώς τα αυτοκίνητα, τα βίντεο ή οι τηλεοράσεις.
- Η «ποιότητα» των παιδιών δεν αποτελεί παράγοντα επιλογής των γονιών μια και εξαρτάται από πάρα πολλούς μη οικονομικούς παράγοντες (π.χ. γενετικούς).
- Σε περίπτωση που οι γονείς δεν είναι ικανοποιημένοι από τον αριθμό και την «ποιότητα» των παιδιών δεν έχουν την ευχέρεια της πώλησης, της αντικατάστασης ή της απαλλαγής.
- Δεν υπάρχει δυνατότητα να χρησιμοποιούν οι γονείς ένα παιδί, με τον ίδιο ακριβώς τρόπο που χρησιμοποιούν ένα αγαθό. Νομικά και κοινωνικά οι γονείς είναι υποχρεωμένοι να φροντίζουν το παιδί.
- Η συνάρτηση ωφελιμότητας αναφέρεται μόνο σε ένα μέλος της οικογένειας. Δεν λαμβάνει δηλαδή υπόψη καταστάσεις διαφωνίας στις διάφορες αποφάσεις του ζευγαριού.

Οι περισσότερες συναρτήσεις της γονιμότητας είναι συνήθως στατικές. Αναφέρονται δηλαδή σε καταστάσεις όπου ο χρόνος δεν έχει κάποια ουσιαστική βαρύτητα. Οι γονείς ωστόσο βλέπουν τη δημιουργία παιδιών μέσα στα πλαίσια ενός ευρύτερου χρονικού ορίζοντα, ενώ υπάρχει σχεδόν μια καθολική έλλειψη από διαχρονικές εξειδικεύσεις της γονιμότητας.¹⁵

Στο επόμενο τμήμα γίνεται μια προσπάθεια να εξειδικευτεί μια δυναμική εξίσωση της γονιμότητας.

ΔΥΝΑΜΙΚΗ ΕΞΕΙΔΙΚΕΥΣΗ ΤΗΣ ΖΗΤΗΣΗΣ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ

Η διαχρονική θεωρία της κατανάλωσης διαρκών αγαθών, παράλληλα με τη θεωρία της ζήτησης παιδιών βρίσκονται στο στάδιο της έρευνας και της ανά-

---

15. Από καθαρή έλλειψη στοιχείων, που είναι ανύπαρκτα σε μικροεπίπεδο, ή από το φαινόμενο ότι μια στατική συνάρτηση μπορεί εύκολα να μετατραπεί σε δυναμική. Υπάρχουν μεμονωμένες περιπτώσεις, όπως π.χ. του Wilkinson (1973), που κάνουν χρήση χρονολογικών σειρών μια και τα πλούσια και ανελλιπή στατιστικά στοιχεία που υπάρχουν στη Σουηδία διευκολύνουν παρόμοιες προσεγγίσεις (Andorka, 1978).

πτυξης και δεν έχουν ολοκληρωθεί. Ως εκ τούτου οι διαχρονικές εξειδικεύσεις της γονιμότητας είναι πολύ περιορισμένες.¹⁶

Προϋπόθεση για να εντοπιστούν οι διακυμάνσεις των γεννήσεων στο χρόνο αποτελεί το υψηλό επίπεδο ανάπτυξης μιας κοινωνίας. Είναι αναγκαίο παράγοντες όπως η μετανάστευση, η εκβιομηχάνιση, η παιδική θνησιμότητα και ο αναλφαριθμητισμός να έχουν φτάσει σε κάποιο σημείο όπου οι μεταβολές τους να θεωρούνται ασήμαντες ή αδρανείς ως προς τη διαδικασία της «ζήτησης» των παιδιών. Λόγω ιδιαιτερότητας στην ανάπτυξη μιας χώρας, όμως, μπορεί ορισμένοι παράγοντες να επιδρούν για ένα διάστημα που βρίσκεται έξω από τα όρια της «δημογραφικής μετάβασης», με αποτέλεσμα να αποδυναμώνουν ή να εμποδίζουν την επίδραση μιας «καινούριας» μεταβλητής στις γεννήσεις, έτσι ώστε να εμφανίζονται χρονικές υστερήσεις στις διακυμάνσεις και την επικράτηση κάποιας τάσης μικροπρόθεσμα ή μεσοπρόθεσμα.

Ένα ζευγάρι μπορεί να επιλέξει ελεύθερα την πρόσθεση ενός παιδιού στην οικογένεια κάτω από τις εξής προϋποθέσεις:

- να χρησιμοποιείται αποτελεσματικά η αντισύλληψη και σε ευρεία κλίμακα
- να επικρατεί μια αυξητική τάση στις δαπάνες για τα παιδιά
- να επικρατούν μη παραδοσιακές αντιλήψεις για την προσφορά εργασίας της γυναίκας
- να υπάρχει συλλογικότητα στις διάφορες αποφάσεις της οικογένειας συμπεριλαμβανομένης και της απόφασης που αφορά το μέγεθός της, τον τρόπο ανατροφής και φροντίδας των παιδιών και την προσφορά εργασίας του κάθε μέλους
- να επηρεάζονται οι κοινωνικοί κανόνες και αξίες από εξωγενείς παράγοντες. Κάθε οικογένεια δύναται να αποκτήσει 0, 1, 2 κ.ο.κ., παιδιά, ύστερα από δική της επιλογή και απόφαση. Έστω και αν στην Ελλάδα όλες σχεδόν οι οικογένειες αποκτούν τουλάχιστον ένα παιδί, δεν μπορούμε να δεχτούμε την άποψη ότι αυτό οφείλεται σε κάποια «πίεση» των κοινωνικών κανόνων και αξιών.

Για την Ελλάδα εξετάζουμε μόνο τους παράγοντες που επιδρούν στη συζυγική γεννητικότητα, επειδή υπάρχουν διαθέσιμα στατιστικά δεδομένα και για το λόγο ότι το ποσοστό των εξώγαμων γεννήσεων στη χώρα μας είναι σχεδόν ανύπαρκτο (Σιάμπος, 1985).

Υποθέτουμε ότι ο άνδρας και η γυναίκα επιδιώκουν να μεγιστοποιήσουν την ωφέλεια (ψυχική ή χρηματική) που θα επέλθει στην οικογένεια με την απόκτηση ενός παιδιού, σε δεδομένα εισοδήματα, τιμές και προτιμήσεις.

Η οικογένεια μπορεί να θεωρηθεί ως μία καταναλωτική και παραγωγική μονάδα, όπου ο χρόνος του άνδρα και της γυναίκας μπορεί να χρησιμοποιη-

16. Σε αυτό συντελεί και η έλλειψη στατιστικών δεδομένων, όπως έχει ήδη τονιστεί.

θεί αποτελεσματικά για την παραγωγή, φροντίδα και ανατροφή παιδιών.

Οι σχέσεις του άνδρα και της γυναίκας είναι τέτοιες ώστε οι τελικές αποφάσεις να έχουν προκύψει μέσα από πιθανή μεταβίβαση απόψεων ή αντίληψης για το ρόλο του κάθε μέλους στην οικογένεια. Όσο περισσότερη ισορροπία επικρατεί στις σχέσεις του ζευγαριού, τόσο λιγότερες αντιθέσεις στις αποφάσεις. Το ζευγάρι έχει ως επιδίωξη να κάνει έναν μοντέρνο τρόπο ζωής που θα συνοδεύεται από μια υψηλή και ποιοτική κατανάλωση.

Στην αρχή του γάμου μπορεί ο άνδρας και η γυναίκα να έχουν σχηματίσει γνώμη για το μέγεθος της οικογένειας. Διαχρονικά όμως, ύστερα από μεσολάβηση μη προβλεπόμενων καταστάσεων (π.χ. ανεργία του άνδρα) αναγκάζεται η οικογένεια να εξετάζει κάθε περίπτωση χωριστά.

Η απόκτηση ενός παιδιού μειώνει σημαντικά το χρόνο των γονιών από άλλες δραστηριότητες. Συνήθως ένα παιδί αφού γεννηθεί «ακολουθεί» τους γονείς σε όλο τον κύκλο της ζωής τους. Η προσθήκη ενός δεύτερου ή και τρίτου παιδιού στην οικογένεια, σε καμία περίπτωση δεν συνδέεται με αντικατάσταση του «φθαρμένου» πρώτου ή δεύτερου παιδιού, όπως μπορεί να κάνει ο καθένας με πράγματα της ιδιοκτησίας του. Επίσης δεν παρέχεται η δυνατότητα γραμματίων ή δανείων για τη διεύρυνση μιας οικογένειας.

Σε μία στατική ανάλυση το διάστημα μεταξύ γάμου και γέννησης του πρώτου (δευτέρου κ.ο.κ.) παιδιού θεωρείται σαν ένα διάλειμμα μέχρι να κλείσει η οικογένεια το μέγεθός της, δηλαδή να φτάσει τον αριθμό παιδιών στον οποίο θα έχει μέγιστη ωφελιμότητα.

Σε μία δυναμική ανάλυση όμως, το κάθε διάστημα θεωρείται μία διαδικασία προγραμματισμού και αποφάσεων που μπορούν να αναθεωρηθούν συνεχώς, εφόσον η οικογένεια χρησιμοποιεί την αντισύλληψη αποτελεσματικά.

Θα πρέπει να ξεκαθαριστεί ότι με τον όρο γονιμότητα εννοείται ο μέσος αριθμός παιδιών ανά γυναίκα αναπαραγωγικής ηλικίας 15-45 ετών. Το ακαθάριστο ποσοστό (αδρός δείκτης) γεννητικότητας, από την άλλη πλευρά εκφράζει την αναλογία των γεννήσεων σε 1.000 κατοίκους.

Η ζήτηση των παιδιών δύναται να στηριχθεί στην προσέγγιση των Houthakker και Taylor (1970). Υποτίθεται ότι βασικά ο καταναλωτής επιδιώκει να διατηρήσει το επίπεδο των δαπανών για κατανάλωση σταθερό, έστω και αν το εισόδημά του μειώνεται, διότι ουσιαστικά δεν επιθυμεί να χειροτερέψει την ποιότητα ζωής που απολάμβανε μέχρι πρόσφατα. Κάθε καταναλωτική δραστηριότητα περιλαμβάνει μια μορφή δημιουργίας, συνήθειας ή αδράνειας (habit formation or inertia). Η σημερινή επίκαιρη ζήτηση προσδιορίζεται κατά ένα μεγάλο μέρος από τη χθεσινή (περσινή) ζήτηση. Η συνήθεια ερμηνεύεται με την ύπαρξη ενός αποθέματος διαρκών αγαθών ή εναλλακτικά με κάποιο ψυχολογικό απόθεμα στην περίπτωση που το αγαθό δεν έχει την δυνατότητα της συσσώρευσης (μη διαρκή αγαθά και υπηρεσίες).

Η γραμμική εξίσωση που αναμένεται να ερμηνεύσει οποιαδήποτε περίπτωση ζήτησης, έχει ως εξής:

$$(6) \Gamma_{\varepsilon} = a_0 + a_1 YD_{\varepsilon} + a_2 K_{\varepsilon-1}$$

Στη περίπτωση των γεννήσεων οι μεταβλητές που υπάρχουν μπορούν να οριστούν ως εξής:

Γ_{ε} = αριθμός γεννήσεως ζώντων παιδιών σε χρόνο ε .

YD_{ε} = διαθέσιμο εισόδημα σε χρόνο ε .

$K_{\varepsilon-1}$ = συνολικός αριθμός παιδιών (απόθεμα) με μια χρονική υστέρηση ($\varepsilon-1$).

Η μεταβλητή K_{ε} μεταβάλλεται σύμφωνα με την ταυτότητα:

$$(7) \Delta K^{17} = \Gamma_{\varepsilon} - \delta K_{\varepsilon-1} \Leftrightarrow \Gamma_{\varepsilon} = K_{\varepsilon} - (1-\delta) K_{\varepsilon-1}$$

Η μεταβλητή Γ_{ε} στη σχέση (7) μπορεί να έχει την έννοια της επένδυσης. Ο παράγοντας δ από την άλλη πλευρά είναι το ποσοστό απόσβεσης της επένδυσης που στη συγκεκριμένη περίπτωση μπορεί να θεωρηθεί σαν μια κατανόηση, δηλαδή ικανοποίηση που δέχονται οι γονείς από τη «χρήση» των παιδιών.

Αν αντικαταστήσουμε τη σχέση (7) στην (6) παίρνουμε τη συνάρτηση ζήτησης των παιδιών σε μια μορφή που μπορεί να εκτιμηθεί στατιστικά:

$$(8) \Gamma_{\varepsilon} = A_0 + A_1 \Delta YD_{\varepsilon} + A_2 YD_{\varepsilon-1} + A_3 \Gamma_{\varepsilon-1}^{18}$$

Η θεωρία ζήτησης των παιδιών είναι ένα θέμα καθαρά μικροοικονομικό. Για να φτάσουμε στον καθορισμό συναρτησιακών σχέσεων συνολικής ζήτησης γίνεται η υπόθεση ότι το σύνολο των νοικοκυριών δρα ως ένα «αντιπροσωπευτικό» νοικοκυριό. Η υπόθεση αυτή δημιουργεί το κλασικό σφάλμα σύνθεσης. Γι' αυτό η μακροσκοπική θεώρηση, κατά την εκτίμηση της γονιμότητας, θα πρέπει να λάβει υπόψη τις αντιφατικές καταστάσεις κυρίως στην άσκηση ορθολογικής δημογραφικής πολιτικής με γνώμονα το πλέγμα αλληλεξάρτησης που επικρατεί μεταξύ διαφόρων μεταβλητών σε μικροεπίπεδο.

17. $\Delta K = K_{\varepsilon-1}$ = ορισμός πρώτης διαφοράς.

18. Η σχέση (6) μπορεί να γραφτεί ως εξής:

$$(6a) \Gamma_{\varepsilon} = (1-(1-\delta)L_{\varepsilon}) K_{\varepsilon} \Leftrightarrow K_{\varepsilon} = \Gamma_{\varepsilon} / (1-(1-\delta)L_{\varepsilon})$$

όπου $LK_{\varepsilon} = K_{\varepsilon-1}$ (L_{ε} = χειριστής χρονικών υστερήσεων). Αν αντικαταστήσουμε την (6a) στην (7) αφού πρώτα επιφέρουμε μια χρονική υστέρηση έχουμε:

$$(7a) \Gamma_{\varepsilon} = a_0 + a_1 YD_{\varepsilon} + a_2 \Gamma_{\varepsilon-1} / (1-(1-\delta)L_{\varepsilon})$$

Αν πολλαπλασιάσουμε την (7a) με τον παράγοντα $(1-(1-\delta)L_{\varepsilon})$ παίρνουμε τελικά τη σχέση (8) όταν $A_0 = a_0\delta$, $A_1 = a_1$, $A_2 = a_2\delta$, $A_3 = 1 + a_2\delta$

Επειδή τα παιδιά συνήθως μετριοούνται σε ολοκληρωμένες «αποτελεσματικές» μονάδες, δηλαδή μονάδες που δεν έχουν τη δυνατότητα της διάσπασης σε μικρότερα κομμάτια, η εκτίμηση γίνεται με βάση τον αδρό δείκτη γεννητικότητας. Με άλλα λόγια έστω και αν ο μέσος όρος των παιδιών κατά γυναικά διευκολύνει τις αποφάσεις στην εφαρμογή δημογραφικής πολιτικής, η οικονομική θεωρία με υποθέσεις που προέρχονται από τη ζήτηση διαρκών αγαθών, αποδέχεται μεταβλητές παρόμοιες με τον αδρό δείκτη γεννητικότητας (Balourdos, 1983).

Εκτός από τις μεταβλητές που περιλαμβάνει η σχέση (8), υπάρχουν και άλλες που μπορούν να αιτιολογηθούν λογικά, *ad hoc*, σαν επεξηγηματικές της ζήτησης των παιδιών.

Ad hoc μεταβλητές

Αυτοκίνητα σε κυκλοφορία

Ο Easterlin (1969, 1973) τόνισε ότι η κατανάλωση status αγαθών συνεισφέρει ουσιαστικά στη μείωση των γεννήσεων. Ωστόσο η παραγωγή και η κατανάλωση ανανεώνονται και μεταβάλλονται συνεχώς. Πιο σύγχρονα αγαθά θεωρούνται πιο αποδοτικά από παλαιότερα. Αυτό ουσιαστικά δημιουργεί φιλοδοξίες για καινούριες, ανανεωμένες καταναλωτικές δραστηριότητες, που δύσκολα εκπληρώνονται, κυρίως όταν η οικογένεια αποτελείται από πολλά μέλη. Δημιουργείται έτσι μια μετατόπιση στις προτιμήσεις γύρω από τις μικρές οικογένειες σε βάρος των πολυμελών, ιδιαίτερα για τις μεσαίες και κατώτερες κοινωνικοοικονομικές ομάδες.

Από καθαρή έλλειψη στατιστικών στοιχείων για αγαθά όπως τα βίντεο, οι τηλεοράσεις κ.ά., εξετάζεται μόνο η επίδραση που επιφέρει η κατανάλωση ή η συσσώρευση αυτοκινήτων στις γεννήσεις.

Η Ελλάδα έχει ένα αυτοκίνητο για κάθε οκτώ κατοίκους, που είναι πολύ χαμηλή αναλογία για την Ευρώπη. Ο μέσος όρος ζωής των αυτοκινήτων αυξάνεται συνεχώς, που σημαίνει ότι καθίστανται προβληματικά για την κυκλοφορία και τη ρύπανση του περιβάλλοντος.

Ο ταχύς ρυθμός συσσώρευσης και η έλλειψη αντίστοιχου προγραμματισμού για την εξασφάλιση ενός αποτελεσματικού οδικού δικτύου συνεισφέρει μεταξύ άλλων στην αύξηση των οδικών τροχαίων ατυχημάτων, την αύξηση των θορύβων, την κατασκευή γέφυρας ή τη δημιουργία λεωφόρου σε βάρος χώρων αναψυχής.¹⁹

---

19. Οι παράγοντες αυτοί μαζί με την ατμοσφαιρική ρύπανση μπορούν να θεωρηθούν και ως αιτίες διαταραχής στην οικολογία. Μπορούν δηλαδή να λειτουργήσουν ως ψυχολογικά αίτια για να μειωθούν οι γεννήσεις (Έμκε-Πουλοπούλου, 1987).

Η απόκτηση αυτοκινήτου είναι με άλλα λόγια συνυφασμένη με ένα μεγάλο αριθμό παραγόντων που επίσης αναμένεται να έχουν αρνητική επίδραση στον αριθμό παιδιών. Γι' αυτό εξετάζεται η επίδραση του συνολικού όγκου αυτοκινήτων που κυκλοφορούν (OXIMA) στην εξίσωση των γεννήσεων.

Ηλικία νύφης, ηλικία μητέρας (HLN, HLM)

Σήμερα τα κύρια ζητήματα, στις δημογραφικά ανεπτυγμένες χώρες, μπορούμε να πούμε ότι είναι η ηλικία έναρξης της τεκνοποιίας και τα διαστήματα μεταξύ των γεννήσεων.

Η κατάσταση υγείας και ευημερίας της οικογένειας φαίνεται από το πόσο σύντομα αποκτάται το πρώτο παιδί. Μετά το γάμο, ένα σύντομο διάστημα γέννησης του πρώτου παιδιού είναι συνδεδεμένο με την πιθανότητα απόκτησης ενός δεύτερου και στη συνέχεια ενός τρίτου παιδιού (Bumpas, Ridfuss και Janosik, 1978).

Έχει επίσης διαπιστωθεί ότι σύντομο διάστημα απόκτησης του πρώτου παιδιού εμποδίζει την κατανάλωση πολυτελών αγαθών για όλο σχεδόν τον κύκλο ζωής του ζευγαριού.

Ο μέσος όρος της ηλικίας που παντρεύεται η γυναίκα (HLN) σε σχέση με το μέσο όρο ηλικίας που τεκνοποιεί η γυναίκα (HLM) αποτελεί έναν δείκτη (HLN/HLM) του διαστήματος που περνά μετά το γάμο μέχρι την απόκτηση του πρώτου παιδιού. Ταυτόχρονα ως επεξηγηματική (η HLN/HLM) δείχνει την επίδραση δημογραφικών μεταβλητών στον αριθμό παιδιών.

Η εκπαίδευση (AGP, AGM)

Ένα άτομο που αποφασίζει να σπουδάσει σε κάποια περίοδο του κύκλου της ζωής του, αντί να κερδίζει κάποιο εισόδημα, έχει συνήθως κίνητρο να κερδίσει αργότερα ένα υψηλότερο εισόδημα καθώς και μια ποιοτική και πιο άνετη απασχόληση (Becker, 1964).

Η εκπαίδευση μπορεί δηλαδή να θεωρηθεί ένα είδος επένδυσης. Κατά μια ευρύτερη έννοια όμως η εκπαίδευση διευρύνει τους άξονες δραστηριότητας και γνώσεως του ατόμου. Μεγαλύτερη γνώση π.χ. παιδαγωγικής και ψυχολογίας για τους γονείς επιφέρει σωστότερη ανατροφή και φροντίδα για το παιδί, ενώ συνήθως οι γυναίκες που έχουν υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης δείχνουν μεγαλύτερη συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό και κάνουν λιγότερα παιδιά (Andorka, 1978).

Στη συνάρτηση των γεννήσεων η εκπαίδευση της γυναίκας²⁰ μπορεί να

---

20. Ή και του άνδρα.

θεωρηθεί ένας παράγοντας προτιμήσεων, εισοδήματος ή και αποτελεσματικότητας στη χρήση αντισύλληψης και ως εκ τούτου αναμένεται να επιφέρει αρνητική επίδραση. Οι μεταβλητές AGM και AGP αναφέρονται στο ποσοστό αναλαβητών μητέρων και πατέρων αντιστοίχα και έχουν στόχο να δώσουν την επίδραση της εκπαίδευσης στις γεννήσεις.²¹

Η (ψευδο)μεταβλητή D67 και η μεταβλητή TAXK

Οι μεταβλητές που έχουν αναφερθεί μέχρι τώρα είναι ποσοτικές. Ποιοτικά γεγονότα έχουν επίσης τη δυνατότητα να εκφραστούν στη συνάρτηση των γεννήσεων. Συνήθως τα γεγονότα αυτά αναφέρονται σε δύο μόνο εναλλακτικές καταστάσεις, π.χ. εργασία-απεργία, πόλεμος-ειρήνη, δημοκρατία-δικτατορία κ.ά.

Αυτά τα είδη των ποιοτικών γεγονότων εκφράζονται συχνά ως αριθμητικά δεδομένα με κατάλληλες ψευδομεταβλητές.

Μπορούμε να κάνουμε την υπόθεση ότι η διαφοροποίηση της πολιτικής ζωής στην Ελλάδα από το 1967 και μετά είχε επιπτώσεις και στην εξέλιξη των γεννήσεων. Η ανοδική πορεία, που ακολουθούσαν ως τότε, μετατρέπεται σε καθοδική (Διάγραμμα 1).

Η μεταβλητή D67 παίρνει την τιμή 1 για το έτος 1967 και μηδέν για τα υπόλοιπα έτη. Έχει σκοπό να αποδώσει στον αριθμό παιδιών την πορεία που θα είχε κάτω από διαφορετικές πολιτικές εξελίξεις.

Τέλος η μεταβλητή TAXK αναφέρεται στον αριθμό των τουριστών στην Ελλάδα. Ως πηγή που επιφέρει έσοδα (εισοδήμα) ο τουρισμός επιδρά θετικά στις γεννήσεις.

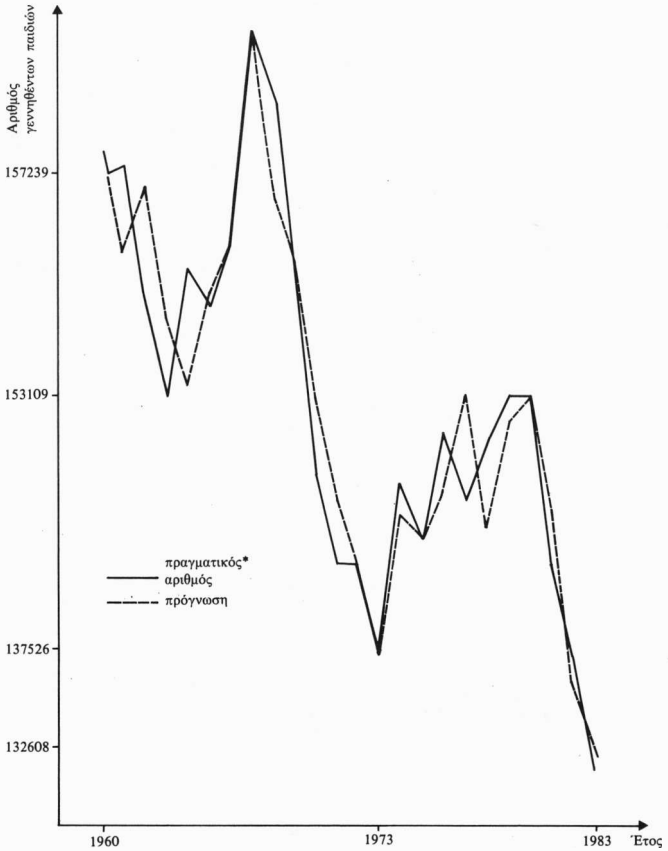
Τα στοιχεία και οι πηγές τους

Η ανάλυση των γεννήσεων στην Ελλάδα βασίζεται σε χρονολογικές σειρές για την περίοδο 1960-1983. Όλα τα στοιχεία έχουν πηγή τους την ΕΣΥΕ. Η μεταβλητή YD έχει αποπληθωριστεί δηλαδή έχει διαιρεθεί με το δείκτη CP/CPR, όπου CP είναι ο δείκτης τρεχουσών τιμών καταναλωτού και CPR ο πραγματικός δείκτης τιμών καταναλωτού (με βάση 1974 = 100).

Οι τελευταίες αυτές μεταβλητές έχουν προέλθει από τους εθνικούς λογαριασμούς που εκδίδει κάθε έτος η ΕΣΥΕ.

21. Ο αναλαβητισμός ως PROXY για την εκπαίδευση χρησιμοποιείται από τους Gregory και Cambell (1976). Αναμένεται ότι θα έχει αντίστροφη επίδραση απ' ό,τι η εκπαίδευση. Δηλαδή η AGP ως πηγή μείωσης του εισοδήματος επιδρά αρνητικά. Η AGM θα επιδράσει θετικά όταν οι συνθήκες στην αγορά εργασίας δεν ευνοούν γυναίκες χωρίς κάποιο επίπεδο μόρφωσης.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ Ι
 Αριθμός γεννηθέντων παιδιών στην Ελλάδα
 κατά την περίοδο 1960-1983

* Πηγή: ΕΣΥΕ.

Η μεταβλητή HLN, HLM, AGP, AGM, προέρχονται από τη στατιστική φυσικής κίνησης του πληθυσμού. Τέλος οι μεταβλητές OXIMA και Γ έχουν πηγή τη στατιστική επετηρίδα.

Αναλυτικά αποτελέσματα

Η συνάρτηση των γεννήσεων υπολογίστηκε με τη μέθοδο της παλινδρόμησης. Η αντίστοιχη εκτίμηση των συντελεστών παλινδρόμησης έγινε με τη γνωστή μέθοδο των ελάχιστων τετραγώνων. Χρησιμοποιήθηκαν επίσης και οι μέθοδοι «Cochrane - Orcutt» και «Hildreth - lu» (Bergström, 1981) που δεν έδωσαν πιο σημαντικά αποτελέσματα.

Η στατιστικά σημαντικότερη παλινδρόμηση που προέκυψε έχει ως εξής:

$$\begin{aligned} \Gamma_{\varepsilon} = & 210200.7 - 0.09 YD_{\varepsilon-1} - 0.36 \Delta YD_{\varepsilon} + 0.60 \Gamma_{\varepsilon-1} - 184.04 AGP \\ & (1.88) \quad (0.8) \quad (2.53) \quad (3.39) \quad (0.03) \\ & + 0.01 TAXK - 0.02 OXIMA + 10301.13 D67 - 157265.1 (HLN/HLM) \\ & (2.57) \quad (2.28) \quad (2.64) \quad (1.26) \end{aligned}$$

$$R_2 = 0.89$$

$$F = 15.23$$

$$D-: = 2.54$$

Σε παρένθεση κάτω από τους συντελεστές δίνονται οι τιμές της «t». Επίσης δίνονται οι τιμές της «F» του R^2 και η τιμή D-W. Η μεταβλητή AGM (αγράμματας μητέρες) ήταν μη σημαντική²² και αποκλείστηκε από την τελική παλινδρόμηση²³.

Από τα αποτελέσματα που προέκυψαν το πιο αξιοσημείωτο είναι ίσως η αρνητική και όχι ουσιαστική επίδραση του εισοδήματος στη γεννητικότητα. Ο Becker (1960), αιτιολογεί μια θετική επίδραση του εισοδήματος όταν η παιδική θνησιμότητα έχει πτωτική τάση, το κόστος των παιδιών έχει αυξητική πορεία και η αντισύλληψη χρησιμοποιείται αποτελεσματικά (σύγκρισε σ. 122).

Αν κάνουμε έναν έλεγχο των παραπάνω υποθέσεων για την Ελλάδα έχουμε τα εξής αποτελέσματα.

Για τις μεταβλητές του κόστους των παιδιών και της αντισύλληψης δεν

22. Επίπεδο στατιστικής σημαντικότητας 5%.

23. Έχει αυτοσυσχέτιση με την AGP.

24. Δηλαδή τα έξοδα για ντύσιμο, εκπαίδευση, περίθαλψη, φαγητό κ.ά.

υπάρχουν διαθέσιμα στοιχεία από την ΕΣΥΕ για την περίοδο 1960-1983.

Η παιδική θνησιμότητα από την άλλη πλευρά δεν φαίνεται να έχει φτάσει σε κάποιο επίπεδο σταθερότητας, όπως προϋποθέτει η νεοκλασική θεωρία. Από 42,07% το 1960 και 24,14% το 1973 μειώθηκε σε 14,57% το 1983.²⁵ Έστω και αν η τάση που επικρατεί είναι πρωτική δεν μπορούμε να δεχτούμε ότι έχει φτάσει σε ένα επίπεδο που δεν επιτρέπει άλλη μείωση, επειδή το 1982-83 η Ελλάδα είχε τη μεγαλύτερη παιδική θνησιμότητα μεταξύ των χωρών μελών της ΕΟΚ.²⁶

Μπορούμε δηλαδή να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι είναι σχετικά πρόωρο²⁷ να εντοπίσουμε τη θετική επίδραση του εισοδήματος έστω και αν τα στοιχεία που διαθέτουμε είναι ελλιπή.

Το διαθέσιμο εισόδημα με μια χρονική υστέρηση ($YD_{ε-1}$) δεν είναι στατιστικά σημαντικό,²⁸ σε αντίθεση με την μεταβλητή της πρώτης διαφοράς ($\Delta YD_{ε}$).

Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί η υψηλή σημαντικότητα της μεταβλητής $\Gamma_{ε-1}$ (έχει την υψηλότερη t-τιμή), που δείχνει έντονα και επικροτεί κατά κάποιο τρόπο τη σημασία της συνήθειας ή αδράνειας. Επίσης ξεχωρίζει η σημασία της ποιοτικής μεταβλητής D67.

Στο Διάγραμμα 1 φαίνεται η πραγματική και η προγνωστική πορεία της γονιμότητας για την περίοδο 1960-1983.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Η μελέτη αυτή στηρίχτηκε στην υπόθεση ότι οι διακυμάνσεις των γεννήσεων προέρχονται μέσα από την επίδραση οικονομικών, δημογραφικών, κοινωνικών (και ψυχολογικών) παραγόντων.

Η στατιστική εκτίμηση έγινε με τη μέθοδο των ελαχίστων τετραγώνων σε ανάλυση απλής παλινδρόμησης. Η Στατιστική Υπηρεσία δεν διαθέτει όλα τα απαραίτητα στοιχεία για να γίνει δυνατή η χρήση περισσότερο σύνθετων οικονομομετρικών μεθόδων, με συστήματα αλληλεξαρτημένων στοχαστικών μεταβλητών.

25, 26. Πηγή ΕΣΥΕ, Στατιστική της φυσικής κίνησης του πληθυσμού.

27. Η Ελλάδα ακολουθεί την πορεία της γονιμότητας των ανεπτυγμένων χωρών με χρονική υστέρηση. Εκτός αυτού η ανανέωση των γενεών στη χώρα μας δεν πραγματοποιείται από το 1982 (Κοτζαμάνης, 1986).

28. Η μεταβλητή αυτή καθώς και οι υπόλοιπες που δεν είναι σημαντικές (AGP, HLN/HLM) παρέμειναν στην τελική εξίσωση από καθαρά θεωρητική άποψη.

Πολλές σημαντικές κοινωνικοοικονομικές μεταβλητές δεν συμπεριλήφθηκαν, όπως π.χ. η προσφορά εργασίας της γυναίκας, το ποσοστό ανεργείας, το κόστος ανατροφής του παιδιού, η εσωτερική μετανάστευση κ.ά.

Άλλες μεταβλητές χρησιμοποιήθηκαν PROXY ενώ δεν προέκυψαν όλες στατιστικά σημαντικές (π.χ. AGP, AGM). Καμία δημογραφική μεταβλητή δεν προέκυψε σημαντική. Αυτό συνέβαλε στον αποκλεισμό βασικών (δημογραφικών) μεταβλητών όπως π.χ. τον αριθμό των γυναικών σε αναπαραγωγική ηλικία. Η μόνη μεταβλητή που διατηρήθηκε ήταν η HLN/HLM, με το σκεπτικό ότι η συνάρτηση για τις γεννήσεις, πρέπει οπωσδήποτε να περικλείει παρόμοιες μεταβλητές, έστω και αν η τιμή της «t» είναι 1,26, δηλαδή μη σημαντική.

Σύμφωνα με τα όσα εκτέθηκαν στα προηγούμενα τμήματα στατιστικά σημαντικές μεταβλητές ήταν οι ΔΥD_e, F_{ε-1}, D67, TAXK, και OXIMA. Με εξαίρεση τη μεταβλητή του εισοδήματος όλες οι άλλες μεταβλητές είχαν το ανεμενόμενο πρόσημο.

Περισσότερος χρόνος στον H/Y, ίσως ανέβαζε την τιμή του R² και βελτιώνει κάπως την τελική εκτίμηση. Ωστόσο το θεωρητικό πλαίσιο και η δυναμική εξειδίκευση μπορούν να αποτελέσουν τη βάση για μία πιο εμπειριστωμένη οικονομομετρική ανάλυση.

Η θεωρία στηρίζεται στην υπόθεση ότι γεννήσεις στο χρόνο δεν ακολουθούν γραμμική πορεία. Κάτω από διαφοροποίηση των υποθέσεων είναι δυνατόν να επεξηγηθούν διακυμάνσεις των γεννήσεων μέσα σε διάφορα στάδια της «δημογραφικής μετάβασης» (βλ. π.χ. Wilkinson, 1973).

Η μικροοικονομική προσέγγιση του αριθμού των παιδιών που δημιουργούνται δεν πρέπει να θεωρηθεί ως επέμβαση της οικονομικής θεωρίας στο γνωστικό αντικείμενο της δημογραφίας. Έστω και αν σε πολλές χώρες οι γεννήσεις ακολουθούν πτωτική τάση και βρίσκονται σε ένα πολύ χαμηλό επίπεδο, σε άλλες παρατηρείται το φαινόμενο των διακυμάνσεων.

Με άλλα λόγια είναι αναγκαίο να γίνεται πρόβλεψη και πρόληψη όχι μόνο στις μακροπρόθεσμες ή μεσοπρόθεσμες τάσεις, αλλά και στις υφιστάμενες διακυμάνσεις, όπου παρουσιάζονται, με τη βοήθεια της μικροοικονομικής θεωρίας, που προς το παρόν είναι ο μόνος τρόπος που έχει τη δυνατότητα να ακολουθεί την πορεία των γεννήσεων σε μη γραμμικές κατευθύνσεις.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Andorka R. (1978), *Determinants of Fertility in Advanced Societies*, Λονδίνο, Methuen and Co LTD.

- Balourdos D. (1983). «Efterfrågan på personbilar i Sverige», *Nationalekonomiska och Statistiska institutioner*, Uppsala, Uppsala Universitet.
- Becker G. (1960). *An Economic Analysis of Fertility*, Demographic and Economic Change in Developed Countries, Universities - National Bureau of Economic Research conferences series 11, Princeton, Princeton University Press.
- (1964). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis*, Νέα Υόρκη, Columbia University Press for the National Bureau of Economic Research.
- (1965). «A Theory of the Allocation of Time», *Economic Journal*, 75, σ. 493-517.
- Becker G. και Lewis G. (1973). «On the Interaction between Quality and Quantity of Children», *Journal of Political Economy (JPE)*, 81, supplement, σ. 279-288.
- Becker G. και Tomes N. (1976). «Child Endowments and the Quantity and Quality of Children», *JPE*, 84 (4), Μέρος II, σ. 143-162.
- Bergstrom R. (1981). «EKONOMETRI», Statistiska Institutionen Uppsala, Uppsala Universitet.
- Blake I. (1968). «Are Babies consumer Durables? A Critique of the Economic Theory of Reproductive Motivation», *Population Studies*, 22, σ. 5-25.
- Bumpas L., Ridfuss R. και Janosik R. (1978). «Age and Marital Status at First Birth and the Pace of Subsequent Fertility», *Demography*, 15 (1), σ. 75-86.
- Cain G. και Dooley M. (1976). «Estimation of a Model of Labor Supply, Fertility and Wages of Married Women», *JPE*, 84 (2), σ. 179-200.
- Coale J. (1965). «Factors Associated with the Development of Low Fertility: A Historic Summary», *United Nations, World Population Conference*, τ. II, σ. 205-209.
- Coombs L. και Freedman R. (1970). «Pre-marital Pregnancy Child Spacing and Later Economic Achievements», *Population Studies*, 24, σ. 389-412.
- De Tray D. (1973). «Child Quality and the Demand for Children», *JPE*, supplement, σ. 70-95.
- Easterlin R. (1969). «Towards a Socioeconomic Theory of Fertility» στο Behrman S., Corsa L. Jr. και Freedman R. (επιμ.), *Fertility and Family Planning*, Ann Arbor, Michigan University of Michigan Press.
- (1973). «Relative Economic Status and the American Fertility Swing» στο Eleanor Bernert Sheldon (επιμ.), *Family Economic Behavior: Problem and Prospects*, Φιλαδέλφεια Lippincott, J. Company, σ. 170-223.
- (1978). «What will 1984 be like? Socioeconomic Implications of Recent Twists in Age Structure», *Demography*, 15 (4), σ. 397-432.
- (1976). «Population Change and Farm Settlement in the northern United States», *JPE*, 36 (1), σ. 45-75.
- Έμκε-Πουλοπούλου Η. (1987). *Η δημογραφική κατάσταση στην Ελλάδα*, Αθήνα, Ινστιτούτο Ευρωπαϊκού Πολιτισμού.
- Gregory P., Campell και Cheng B. (1972). «A Cost-inclusiv simultaneous Equation Model on Birth Rates», *Econometrica*, 40, σ. 4-47.
- Gregory P. και Campell (1976). «Fertility Interactions and Modernization Turing Points», *JPE*, 84 (1), σ. 168-201.
- Houthakker S. και Taylor P. (1970). «Consumer Demand in the United States», β' έκδ., Cambridge, Mass. Harvard University Press.
- Κοτσαμάνης Β. (1986). «Η Ελλάδα στον ευρωπαϊκό και διεθνή χώρο: Συγκριτικά στοιχεία για τη δημογραφική εξέλιξη στη μεταπολεμική περίοδο (1950-1985)», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ. 63, σ. 82-132.
- Leibenstein H. (1974). «An Interpretation of the Economic Theory of Fertility: Promising Path or Blind Allen?», *Journal of Economic Literature*, 12, σ. 457-479.
- Mickael R. (1973). «Education and the Demand for Children», *JPE*, supplement, σ. 128-164.
- Notestein F. (1953). «Economic Problems of Population Change» στο Overbeck J. (επιμ.), *The Evolution of Population Theory*, Westport, Conn-Λονδίνο (1977), σ. 140-152.
- Pichat (1987). *Οι κοινωνικές και πολιτισμικές συνέπειες της γήρανης στη Γαλλία*, Αθήνα, ελληνογαλλική επιστημονική συνάντηση για τη Δημογραφία.

- Sandensson W. (1976), «On the Two Schools of the Economics of Fertility», *Population and Development Review*, 12, σ. 469-471.
- Sauvy A. (1972), «Population Problems in Europe and the Sovjet Union» στο Baratt J. και Louw M. (επιμ.), *International Aspects of Overpopulation*, The Macmillan Press.
- Scanzoni J. (1975), *Sex Roles, Life Styles and Childbearing*, Νέα Υόρκη, The Free Press.
- (1979), «Work and Fertility Control Sequencer Among Younger Married Women», *Journal of Marriage and the Family*, τ. Π (4), σ. 739-748.
- Σιάμπος Γ. (1984), «Μία τριακονταετία δημογραφικών μεταβολών στην Ελλάδα» στο *Η Δημογραφική κρίση στην Ελλάδα: εθνικές, οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις*, Αθήνα, Ελληνική Εταιρία Δημογραφικών Μελετών (ΕΔΗΜ).
- Smith-Lovin L. και Tickamyer A. (1978), «Labor force Participation, Fertility Behavior and Sex Role Attitudes», *American Sociological Review*, 43, σ. 541-556.
- Turchi B. (1975), *The Demand for Children: The Economics of Fertility in the United States*, Cambridge, Ballinger.
- Wilkinson M. (1973), «An Econometric Analysis of Fertility in Sweden 1870-1965», *Econometrica*, 41 (4), σ. 633-642.
- Willis R. (1973), «A New Approach to the Economic Theory of Fertility Behavior», *JPE*, supplement, σ. 14-64.